

Minoritási nemzetforma az egyén, az állam és a közösség fényében

Ha a (nemzet)kisebbségi pozíció vonatkozásait kívánjuk meghatározni egyén, állam és közösség hármasszerkezetének kapcsán, elengedhetetlen, hogy a lehető legrövidebben felidézsem e fogalmak jelentésudvarát, majd fokozatosan közelebb lépjek a kisebbségi jelentések felé.

Legyen szabad fordított irányban haladnom, azaz a közösség fogalmával kezdenem, amely mindig is különleges szerepet játszott a politikai megnyilvánulások filozófiai elemzésében,¹ függetlenül attól, hogy milyen névvel illették. Közösség alatt egybetömörülést, együtt-létezést értünk, amelyet az a tudat kísér, hogy valamilyen egységes vonatkozás egybefogja a közösség tagjait, akik ezen aspektus alapján integrálódnak abba. A közösség a tagjai között a lehető legtöbb dolgot osztja meg, a közös tapasztalatok részelemei beilleszkednek a közös vállalkozásba, amely fenntartja az államot. Például az antik görög felfogásban nem nehéz felfedni a kommunikatív meghatározásokat, mert mindig a közjó elsőbbsége hangsúlyozódik. Félreérthetetlen az a gondolat, hogy az egyént jellemző igazságosság-távlat a közösség kiépítésében érhető tetten. Az egyén lelkében létrejövő harmónia nem ellentétes a közjával, mi több, az az egyén bizonyul igazságosnak, aki képes a saját lelki rendezettségét „átruházni” a poliszra.

Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy az együtt-létre reflektáló tudati beállítottság problémát jelent, hiszen mindig megkérdőjelezhető e tudat „intenzitása”, elegendősége, nem utolsósorban pedig hivatkozhatunk arra, hogy „valaki” visszaél e tudattal. Megkerülhetetlen tényező tehát, hogy a közösség normatív jelentéseket hordoz, ami az embernek a világban való helyét a közösségre való utaltságban magyarázza, hovatovább, az embernek a közösségre utaló szükségletét húzza alá. Az ember mindig keresi a közösséget, a politikai filozófiában ezért jegyezzük az olyan idealizáló kifejezéseket, mint „polgárok közössége”, „republikánus nemzet” vagy „posztnemzeti föderáció”. De mindig kérdés, hogy képesek vagyunk-e érvényre juttatni ezeket. E kérdéskörből adódik, hogy a közösségnek normatív jelentést kölcsönzünk, és szóba hozhatjuk a „valódi” versus „illuzórikus” közösségek kérdésköreit.

In medias res: nem tudunk szabadulni a közösség többértelmű jelentéseitől, amely lehet polgárok közössége vagy hol kiépülő, hol leépülő nemzetközösség. Vagy például ha azt mondjuk, hogy a kisebbség *kényszerközösség*, úgy azt a feladatot is magunkra vállaljuk, hogy a kisebbség közösségteremtési kapacitáit

¹ Pl. Arisztotelész: *Politika* 28a; *Nikomakhoszi Etika* 1097b; Platón: *Állam* 331e.

vizsgáljuk. Mindenesetre amennyiben a modern vagy kortárs politikai filozófiát vesszük szemügyre, szembeszökő az igény, amely felülmúlja a tradicionális (legalább a római jogtól datálható) beállítottságot, amely a közösséget az elvont jogi vagy politikai szubjektumhoz képest határozza meg – ezeknek létezése éppen a közösség által determinált.

Ha a közösség megragadásának eredendő nehézségeit érintettem, akkor szólni kell arról is, hogy a történelemben – különféle változatokban – az állam jelentette a közösség szurrogátumát. Ha egy hatalmas ugrással a nemzetállamhoz kerülünk, úgy látnunk kell máris, hogy ez az államalakzat normalizálja, fegyelmezi az alapvető kulturális folyamatok elsajátítását, továbbá adminisztratív módon szabályozza a kommunikációt, demográfiai politikát folytat, kombinálja a gazdasági és ideológiai összetevőket, stb. Mint tudjuk, a *nemzetállam* az erőszak legitím hordozója, méghozzá a nemzet nevében. Egy régi kifejezéssel élve: a nemzetállam olyan, szerkezetileg tagolt tevékenységet léptet életbe, amely közösségi *effektusokat*² hoz létre, lehetővé teszi, hogy kisebb vagy nagyobb koherenciájú csoportok alakuljanak ki, és hogy ezek kapcsolatba kerüljenek más csoportokkal, határokat teremtvén.

A nemzetállam és a nacionalizmus mint identitásteremtő praxis egymást feltételezi, ezért nem lehetséges nemzetállami formák meglétéről értekezni nacionalista praxis feltételezése nélkül. Az állam és az egyének között intézményesült kapcsolatok folyamán megy végbe a kollektív azonosság megteremtése és az azonosságformák reprodukciója. A nemzetállami forma történelmi képződmény, ezért folytonos változásnak alávetett, méghozzá a technikai, gazdasági, politikai dinamika okán. Vagyis ez a reprodukció sohasem megy végbe spontán módon, ha úgy tetszik, természetes folyamatok révén, de nem is pusztán a nemzetörző akarattól függ. A nemzetformák reprodukciója ennél fogva mindig véletlenszerű történések, társadalmi melléktermékek létrejövése által közvetített, ami újabb példát jelent a társadalmi jelenségeknek arra a fölöttébb zavaró jellegzetességére, hogy kicsúsznak az ellenőrzés alól, és olyan alakot öltenek magukra, amelyet a kezdeményezők egyáltalán nem láttak előre. Amikor a kortárs társadalomelmélet deszubsztancializálja a nemzet fogalmát, akkor helyesen helyezi előtérbe a különféle társadalmi aktorok (különösképpen az elitek) nemzetteremtő tevékenységét. Ha nemzeti azonosságról ejtünk szót, és számat adunk a nemzeti elbeszélésekről, oktatási rendszerekről, intézményes gyakorlatokról, affektív vonatkozásokról, úgy mindig mértékadó ezen említett alanyok konstruáló kedvének jelentősége. Ugyanakkor nem lehet mellőzni a tényt, hogy a nemzetvalóságot meghatározó folyamatok mindig az individualizált, történelmileg meghatározott nemzet és a gazdasági és ideológiai szerkezeteket elegyítő nemzeti forma együtt hatásában jönnek létre.

Ezen a ponton fordulhatunk az egyénre utaló értelmezés felé. Valójában az individuum fogalmát kell itt említenem, amely arra hivatott, hogy egybefogja az egyéni megnyilatkozások sokszerűségét. Ám az individuum fogalma is több-

² E fogalomnak strukturalista színezete van. Lásd E. Balibar: *Nous, citoyens d'Europe? Les frontières, l'État, le peuple*. Paris, 2001.

irányú értelmezési irányvonalat tesz lehetővé. Hiszen a hagyományban az individuuum egyfelől kifejezhetetlennek tekinthető (ami a *genus-species-individuum* viszonyból ered), másfelől létezése csak a más individuuumokkal való *koegzisztencia* alapján vezethető le.³ Mármost ehelyütt úgy kell gondolkodnunk, hogy szerkezeti összefüggéseket teremtsünk a nemzetforma és az egyéni pályák között. A nemzetforma teszi lehetővé, hogy az egyén elismerést nyerjen mint valamilyen társadalmi szerep hordozója, teljesítmények végrehajtója, egyszóval ezáltal az egyén megszűnik „tulajdonságok nélküli” ember lenni. Ilyen módon az egyén nem pusztán önmagára utalt, hanem más individuuumokkal alakíthat ki együttlétet kollektív jelentéseket tartalmazó keretekben. Az egyén számára nem létezik semmilyen előzetesen, maradéktalanul meghatározott kollektív azonosság, amelyet pusztán magára kellene öltetnie, mint egy elkészített ruhát. Ugyanakkor aligha tudjuk elgondolni az egyéni életpályák kialakulását az önmagában beteljesült individuuum konstrukciója alapján, mivel a kollektív imaginárius szintek elengedhetetlenek az egyén szocializációjához. A kollektív jelentéseket bensővé tevő egyén tehát beleíródik a nemzetforma textusába, azokba a szimbolikus szerkezetekbe, amelyek az ideológiai folyamatot irányítják. Innen kezdődik a kollektív és az individuális szintek játéka: az individuuum önmagában fogja felépíteni azonosságát, de a másokkal folytatott jelcserében és a kollektív jelentések terében, amelyben az individuuum pozitív és negatív azonosulások közvetítésével jelöli ki helyét a világban. A ráutaltság az elkülönült, pontszerű egyed szituációja, azé, akinek a „külső” világgal való – traumákat is magában foglaló – érintkezését más lényeknek kell közvetítenniük. A nemzeti forma megtapasztalása kapcsán önmagunkra úgy találunk rá, mint az össz-szituáció alkotórészére, hiszen egy nem magunk választotta szituációba jutunk, amely mégis a miénk.

A nemzetformába való belépés tehát azt a mellőzhetetlen régi kérdést nyitja meg, hogy milyen mértékben lehet az individuuum saját életének szerzője, mennyire képes szukcesszív cselekvési formáiban életpályáit alakítani. Ez a kérdés megkerülhetetlen azon beállítottság számára, amely álláspontját normatív módon az individualitáshoz köti, illetve meggyőződését az individuuum alanyi kapacitásaihoz kapcsolja (az alany fogalma alatt tevéleges létezésértve). A liberalizmusra gondolok, amely folytonos tiltakozást jelenít meg az individuumot a tárgyiségra leszűkítő eljárásokkal szemben. Megfigyelhető, hogy a közösség vonatkozásainak tárgyalásakor ez a beállítottság is belebonyolódik a hagyományos jelentéskörbe, noha persze a folyamatszerű racionalizmus kidolgozásának környezetében. Jellemző például, hogy a közösség tartalmára utaló megbeszélésnél – *à la* Rawls – ott van egy olyan politikai elmélet, amely az individuális ésszerűségét birtokló *citoyenen* alapul. Az elmélet itt is a közösségre vonatkozik, nem pedig a megragadhatatlan egyénekre, akik ugyanakkor semmilyen tudással nem rendelkeznek konkrét

³ Ezt mondja pl. J. G. Fichte: *Grundlage des Naturrechts*. Hamburg, 1960, 129. Itt arról esik szó, hogy csak akkor tételezhetem magamat individuumnak, ha megkülönböztetem magamat más individuumoktól.

egzisztenciális módozataikról vagy a közösségre vonatkozó diszkusszió más részt vevő egzisztenciáiról.

Ha az individuum szerepét vizsgáljuk, akkor különösképpen a liberalizmus és a nacionalizmus elegye, a liberális nacionalizmus újabban igencsak érvényre jutó elképzelése dob felszínre lényeges kérdéseket.⁴ Hiszen a nemzeti szerkezet tendenciája, amelyet fennebb szóba hoztam, hogy hatásai mozgásának *egészében* legyen jelen. Hogyan hangolható egybe ez az átfogó tendencia az individuum azon elgondolásával, amely az önmeghatározó alanyiságot választja kiindulópontnak? Fontos témánk szempontjából, hogy a liberális nacionalizmus a közösség-integráció és az individuum összefüggését taglalja, azt a gondolatot helyezve előtérbe, hogy a kulturális kontextus elengedhetetlen a modern értelemben vett közösség kötelékeinek megerősítéséhez, és hogy a nacionalizmus *befogadást* szorgalmazó változata egybefűzhető a liberális demokrácia normáival.

Nos, a társadalomelmélet hagyományosan arra a belátásra hivatkozik, hogy az állam, a piac és a közösség az individuumok cselekvéseinek koordinációs módozataiként jut érvényre. Ezek kollektív képességekre támaszkodnak, amelyek segítségével az emberek társadalmi világukat alakíthatják, íme: az ész, az érdek, az affektivitás.⁵ Mindhárom szférában sajátos igazságosság-normák jelennek meg, amelyek specifikus értékek megvalósítására hivatottak. Nem áll fenn előre rögzített egyensúly e három szféra között, ez csupán kontingens társadalmi gyakorlat eredménye lehet. Mindenesetre a liberális nacionalizmus azt tanúsítja, hogy erőteljes az a kortárs aggodalom, amely a kulturális kontextus nélküli *individualizmusnak* a közösségre gyakorolt dezintegráló hatása kapcsán jelentkezik. Az állam, piac és közösség triadikus viszonyában megtalálható egyensúly alapja az individuum beágyazása az etnokulturális partikularitásba. Mert minden *politikai közösség* szükségszerűen elvont, vagyis affektív korrektívumot igényel, és az etnokulturális jelentések „inkorporálják”, testtel látják el az elvontságot.

Mindenesetre, függetlenül attól, hogy milyen módon véleményezzük a liberális nacionalizmus teljesítményeit, el kell ismernünk, hogy megerősítette azt a meggyőződést, mely szerint sem a nemzet, sem a politikai intézmények nem tekinthetők kulturálisan „maradéktalanul” semlegesnek. Másképpen kifejezve, gerjesztette azt az érzékenységet, amely szerint a politikai intézményeket nem lehet oly mértékben leválasztani a kultúrától, mint ahogyan az a vallás és az állam viszonylatában történt. A kortárs liberális nacionalizmus, egyébiránt 19. századi nagynevű elődjeihez hasonlóan, törekvéseit az univerzális mércékhez kapcsolta. A mai hozadék: a kulturális minták sokszerűségének elismerése, az etnokulturális pluralizmus előtérbe kerülése, valamint az etnokulturális igazságosság keresése.

⁴ A. Abizadeh: Liberal nationalist versus postnational social integration: on the nation's ethno-cultural particularity and concreteness. *Nations and Nationalism*, 10. (3.), 2004, 231-250. A politikai közösség elvontságáról és a „konkrétság” kereséséről lásd D. Schnapper: *La Communauté des citoyens: Sur l'idée moderne de nation*. Paris, 1994, 104.

⁵ A. Etzioni: *A Comparative Analysis of Complex Organizations*. New York, 1961.

A liberális nacionalizmus a nemzet és az etnokulturális aspektusok ellentmondásokkal teli relációjának taglalását hozta felszínre. Célszerű ezen a helyen megfontolni A. Assmann megfontolását.⁶ Eszerint szem előtt kell tartanunk az elsődleges (regionális, családi, vallási, nemi) és a másodlagos (nemzeti, polgári) azonosságok közötti különbségeket és átmeneteket. Assmann arra figyelmeztet, hogy a szocializáció az elsődleges és a másodlagos azonosságok közötti közvetítések alapján megy végbe. Csakhogy az azonossági szintek közötti átmenetek nem kontinuum jellegűek, hanem töréspontok által meghatározottak, ami abból a tényből következik, hogy az elsődleges szintek ellenállhatnak a másodlagos szinteknek: a másodlagos szintek sohasem jutnak érvényre *közvetlenül*. Az egyéni identitásról csupán az elsődleges és a másodlagos identitások közötti folytonos transzferek környezetében szólhatunk.

Marad az a kérdés, hogy milyen módon értelmezzük az etnicitást a különféle azonosságmozgásokban.⁷ Mert az etnicitásra való hivatkozás általában a lehorgonyozottságot, a rögzülését igényli, a megtestesülést valamilyen kulturális alakulatban. Ennek veszélye kétségtelenül az etnicitás naturalizációja – az etnicitásból természetadta közösség teremődik, amely a genealógiai eredet ősi, romlatlan jeleivel üzen a mának. Ez a partikularitás maradéktalan győzelme lenne az univerzalizmus felett. Ebben a helyzetben valószínűsíthető, hogy a csoportok elveszítik más csoportok igényei iránti nyitottságukat, és önmagukba fordulva léteznek, sőt, mi több, a más etnikai csoportokkal való alkura való készenlét híján erőszakos gyakorlatot folytatnak. Van azonban másik lehetőség is, amely kritikai irányulásánál fogva hatványozottan érdekel bennünket: ez ugyanis kritikával illeti a domináns etnicitás intézményekben sűrűsödő hatalmát, amely a történelemben végbement térhódítás időbeli elsőbbségére hivatkozva legitimálja önmagát. Amennyiben ez utóbbi jelzőtábla alapján megy végbe a tájékozódás, az etnicitás felidézése nem a politikai közösségben megvalósítható egyneműsége való felhívást közvetíti, ellenkezőleg: általa az etnokulturális igazságosság véget nem érő keresésére nyílnak ablakok. Ha úgy tetszik, a rögzített kortárs gondolkodás reménye, hogy a kulturális távlatok egybeszővődhetnek a politika gyakorlásával, hogy az etnokulturális érdekeltség nem áll szükségszerűen szemben a politikai kötelességekkel. Továbbá, a jelzett remény arra utal, hogy az etnokulturális lojalitás, szolidaritás párban járhat a jogtisztelő magatartással, méghozzá az etnokulturális csoportok által *közösen* kimunkált normativitás közvetítésével. Az etnokulturális csoportok, beleértve a többséget és a kisebbséget, a nyilvánosságban egyezkednek azonosságformáikról, amelyek ugyan továbbra is hatalmi mezőben teremődnek, ennél fogva magukon viselik az asszimiláció, az egyenlőtlenség és a hierarchia bélyegeit, de lehetőséget adnak a korrekívumra.

⁶ Aleida Assmann: *Arbeit am nationalen Gedächtnis. Eine kurze Geschichte der deutschen Bildungsidee*. Frankfurt – New York, 1994.

⁷ Vö. Balibar: i. m. Ő azt ajánlja, hogy az etnicitást afféle mozgó jelentéshalmazként értelmezzük, amely az első és a második szint között dinamizálódik. Az etnicitás mint közöttség – megfontolandó gondolat.

Itt megemlítem a posztnacionális politikai filozófia (Habermas, Höffe stb.) és a liberális nacionalizmus (Kymlicka stb.) között zajló folytonos vitát. Ennek fontos aspektusa, hogy az identitás milyen kommunikatív vonatkozásokat foglal magában. Míg az egyik kételyt fogalmaz meg az azonosságigények alkufolyamatokban való megjeleníthetősége ellen, addig a másik szerint az azonosságpolitika szervesen beágyazódik a demokratikus megegyezések logikájába, amely a politika egészét vezérli. Az utóbbi úgy rekonstruálja az egyén–állam–közösség viszonyt, hogy az *elengedhetetlen* közösségi erőforrásokat felhasználó, kontextualizált individuuum életpályáit gondolja át. Nem pusztán meghatározott kulturális jogok elismerését javallja, hanem az adott társadalom közzsférájának módosulását tartja sürgetőnek. Nemcsak azt igényli, hogy az állam toleranciát gyakoroljon a nyelvi különbségek és a történelmileg kialakult kollektivitások iránt, hanem azt is, hogy olyan többnyelvű társadalmi szolgáltatásokat végezzen, amelyek magukban foglalják a kisebbségek kollektív emlékezetének fenntartását is. A különféle etnokulturális csoportok közötti konfliktusok párhuzamba állíthatók az egyének közötti konfliktusok föloldásával. A szubjektív jogok érvényesítését az igazságosság korrigálja, amennyiben természetesen fennáll a nyilvánosságban működtetett, nyitott, deliberációra utaló készség. Ha az állam–piac–közösség dimenzióit vesszük figyelembe, akkor azt mondhatjuk, hogy a liberális nacionalizmus előlegezése szerint az etnokulturális igazságosság biztosítékokat nyújthat e triadikus szerkezet *politikai* értelmezéséből származó kockázatok ellen a kisebbségek számára.

Máris érintettem a kisebbség kérdését. Külön kell regisztrálni: minden nemzetállami formában a határok *hegemonikus* kivetítése zajlik; a nacionalizmus mint ideológia lényegében arra irányul, hogy a nemzeti és az állami közösség kiegyenlítődjön. Minden nemzeti forma magában foglalja az *egyetemlegességhez* fűződő ellentmondásos viszonyulást, amely rögvést feltárul, ha a nemzeti *Bildungsprozess*-t vizsgáljuk. Voltaképpen a demokratikus nemzetképzés, amely önmagát az univerzalizmus megtestesüléseként értelmezte, kezdetétől fogva magában foglalja a kizárás gyakorlatát: a kisebbségekre és többségekre való felosztás részeleme a nemzeti formának. A nemzetforma intézményeiben folyóvást megjelenik a partikularizmus és az univerzalizmus között teremtődő zavarba ejtő ellentmondás. A kisebbségek létezését úgy kontextualizálhatjuk tehát, mint a nemzeti kommunitarizmus és az univerzalizmus közötti *paradoxális terek* elemét.

Egyfelől analogikus folyamatokat rögzíthetünk a nemzet és a (nemzet)-kisebbség között. A nemzeti szocializáció, az egyénnek a nemzetlétesülés során létrejött normák szerinti, töréspontokkal közvetített elfogadási folyamata a kisebbségek esetében is felmutatható. A kollektív identitásteremtés szintúgy a nemzetformához kötődik, azaz a nemzetiesülés örökösen újakezdett processzusa, amely a kisebbségi elit-aktorok tevékenységét tükrözi, ugyancsak szemügyre vehető. Ennélfogva *minoritási nemzetformáról* lehet beszélni, ha emlékezünk a nemzetforma fentebb szóba hozott fogalmára. Ez indokolja, hogy a nemzetlétesülés felől haladtunk a kisebbség-létesülés irányába. A kisebbség kapcsán is történelmileg létrejövő formációkat figyelhetünk meg, hiszen a kisebbség soha sem adott, létrejövése, reprodukciója történelmi jelentésekben ölt testet.

Másfelől a kisebbségek kapcsán rögzítenünk kell a felsejlő - különös-képpen az intézmények vonatkozásában feltáruló - különbségeket, méghozzá éppen az állam, a piac és a közösség csomópontjai kapcsán. Amikor azt állítottam, hogy e viszonylat értelmezése nem eleve adott, hanem kontingens politikai értelmezés tárgya, jeleztem, hogy minden egyes esetben meg kell vizsgálni, milyen strukturális kényszerek (pl. világgazdaság, „tranzíció”) határozzák meg a kisebbségek részvételét e viszonylat koordinációjában. Szem előtt kell továbbá tartanunk, hogy a nemzetforma állampolgárságot jelent, amely az önmeghatározó politikai közösségben való teljes részvételt, azaz a teljes jogú tagságot testesíti meg. Az állampolgárság mindig politikai azonosságot is jelent, amely kapcsolatban áll azokkal a materiális és nem-materiális javakkal, amelyeket az emberek elsajátítani törekcsenek. Márpedig a kisebbség nem rendelkezik állammal, ezért esetében nem áll fenn az etnokulturális jelentések és az állampolgárság közötti kötés - viszont politikai pártjai elkülönülő társadalmi alakzatokat hoznak létre, amelyek etnokulturális erőforrások használatának biztosítására hivatottak. Másképpen mondva: a minoritási nemzetformát vezérlő társadalmi aktorok az egyének etnokulturális szocializációjában érdekeltek, ezért irányítják azokat a folyamatokat, amelyek az egyéneknek kollektív imagináriumot és készségeket biztosítanak az állam-piac-közösség vonatkozásában. Ugyanezen aktorok, amikor a kisebbségi egyéneknek a kollektív javakhoz és jogokhoz való hozzáférését kívánják ellenőrizni, a nemzetforma *határainak* megrajzolására törekcsenek. Vagy: amikor e szereplők a kisebbségi közösség feltárulását, a többséggel való társjelenlétét, a többséget megszólító megnyilatkozásait uralják, akkor a nemzetformák által kirajzolt *határok átlépései* fölött óhajtanak kontrollt gyakorolni. Ugyanakkor a kollektív identitás létesítésének újrafolytatása annak a ténynek a fényében érvényes, hogy a kisebbségi éltek nem rendelkeznek az állami erőforrásokhoz való közvetlen hozzáférési lehetőséggel, azok elosztási lehetőségeire csupán közvetett módon, a többségi elitekkel való kompromisszumok során tehetnek szert.

Ez a szűkre szabott leírás alkalmat nyújt arra, hogy állást foglaljak a posztnacionális politikai filozófia és a liberális nacionalizmus diszkussziójában. Számomra kétséges, hogy az állam-piac-közösség viszonylat koordinációjának feszültségei föloldhatók egy kivetített eszményi közösség posztulátumával, legyen az akár a „posztnacionális föderáció”. Kézenfekvő, hogy a nemzeti forma lényeges változáson esett át, de kérdéses, hogy a nemzeti konstellációhoz képest létező „*poszt*-stádium” azonosítható-e valamilyen célirányos és *egyirányú* történelemfilozófiai távlat előfeltevése *nélkül*, amely híján van a történelmileg meghatározott modalitásoknak, a történelmi közvetítettségnek.

A liberális nacionalizmus viszont túlságosan töretlennek ábrázolja a nemzeti szocializáció folyamatait és a többszintű azonosságformák közötti transzfereket. Nem ad hírt arról, ami a történelmileg determinált kisebbségi forma kapcsán szükségszerűen felmerül, az *ellentmondásos* folyamatokról, a szubjektíválás különféle módozatairól, a politikai és a prepolitikai azonosságok feszültségéről. Mert e folyamatok nélkül aligha érthetjük meg az egyén-állam-közösség viszonylatait.